

UDK: 821.512.133.0.09

Laylo HAYITOVA,

Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti tayanch doktoranti

E-mail: laylohayitova91@gmail.com

ToshDO'TAU professori, f.f.d B.Karimov taqrizi asosida

THE SKILLS OF THE WRITER SHUHRAT MATKARIM IN CREATING PSYCHOLOGICAL IMAGES (IN THE EXAMPLE OF STORIES IN "BOLJON")

Annotation

The article analyzes the stories included in the newly published collection of the famous writer Shukhrat Matkarimov "Boljon" from an ideological and artistic point of view, in particular, special attention is paid to the uniqueness of the writer in creating an image of the hero's psyche. It also discusses the participation of methods and means that create artistic psychologism in the writer's works.

Key words: story, image, psychological image, realism, social life, era, portrait.

МАСТЕРСТВО ПИСАТЕЛЯ ШУХРАТА МАТКАРИМА В СОЗДАНИИ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ ОБРАЗОВ (НА ПРИМЕРЕ РАССКАЗОВ «БОЛЖОН»)

Аннотация

В статье анализируются рассказы, вошедшие в недавно изданный сборник «Болжон» известного писателя Шухрата Маткаримова с идейно-художественной точки зрения, в частности, особое внимание уделяется своеобразию писателя в создании образа психики героя. Автор также рассуждает о наличии в его произведениях приемов и средств, создающих художественный психологизм.

Ключевые слова: сюжет, образ, духовно-психологический образ, реализм, общественная жизнь, эпоха, портрет.

SHUHRAT MATKARIMNING PSIXOLOGIK OBRAZ YARATISH MAHORATI ("BOLJON" Dagi HIKOYALAR MISOLIDA)

Annotatsiya

Maqolada taniqli adib Shuhrat Matkarimovning yangi nashr etilgan "Boljon" to'plamiga kiritilgan hikoyalar g'oyaviy-badiiy jihatdan tahlil qilindi, xususan, yozuvchining qahramon ruhiyati tasvirini yaratishdagi o'ziga xosligiga alohida e'tibor qaratildi. Shuningdek, yozuvchi asarlarida badiiy psixologizmni hosil qiluvchi usul va vositalarning ishtiroki xususida so'z yuritildi.

Kalit so'zlar: hikoya, obraz, ruhiy-psixologik tasvir, realizm, ijtimoiy hayot, davr, portret.

Kirish. Shuhrat Matkarim – hozirgi adabiy jarayonning eng faol vakillaridan biri. Adibning yangi nashr etilgan kitobi "Boljon" deb nomlanadi. Boljon - shu nomdagi hikoya qahramonining ismi, Xorazmda qizlarga qo'yiladigan qadimiy ismlardan biri. Original nomlangan, nomlanishidanoq Xorazm nafasi seziladigan bu kitobdan 10 ta hikoya va 2 ta qissa joy olgan. "Boljon" "Kun shunday boshlanadi" kitobidan keyin Shuhrat Matkarim muxlislariga munosib sovg'a bo'ldi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Kitobdan o'rin olgan hikoyalar syujeti qiziq, badiiy bo'yqordoligi quyuq asarlardir. Hikoyalardagi obrazlar biz bilan zamondosh, voqealar asosan odatiy kundalik turmushdan olingan. Ammo yozuvchi mahorati tufayli ana shu oddiy voqea tasviri va unda yashiringan badiiy g'oya o'quvchi qalbida chuqur iz qoldiradi. Peyzaj yoki portret tasviridagi eng mayda detalgacha hikoya kompozitsiyasida o'rni borki, yozuvchi asar oxiriga borib katta bir adabiy portlash hosil qilish uchun tafsilotlarni xuddi minachalar kabi terib chiqqanday taassurot uyg'otadi. "Hikoyanavisning mahorati eng avval hikoyabop voqeani tanlay olishi bilan belgilanadi", - deydi adabiyotshunos D. Qur'onov. [1:376] Shuhrat Matkarim bu borada e'tirof etishga arziydi. Uning hikoyalari kitobxonni zeriktirmaydigan, hatto mutolaadan so'ng o'quvchini bir necha kun o'zi bilan olib yuradigan asarlardir. Shaxsning jamiyatda tutgan o'rni, qadr-qimmatini kabi masalalarni qahramon ruhiy tasviri, inson psixologiyasida kechayotgan evrilish va talato'plar orqali ochib berish yozuvchi uslubining xos qirralaridan biri.

Tadqiqot metodologiyasi. Adabiyot asrlar osha o'z tadqiqot obyekti o'laroq insonning tashqi va ichki olamini tasvirlab kelmoqda. Professor Bahodir Karimning "Adabiyot – ruhiyat alifbosi", degan fikri ham adabiyotning missiyasi inson ruhiyatini tasvirlash orqali uning qalbi, tafakkuri va ongiga ta'sir etish masalasi bo'lishi lozimligini isbotlaydi. Shu bois adabiyot va ruhiyat hamisha yonma-yon ishlatiladi va ular bevosita bir-birini taqozo qiladigan tushunchalardir.

Adabiy janrlar orasidagi tafovutlar ulardagi ruhiy tasvir imkoniyatining ham turlicha bo'lishini taqozo etadi. Tabiiyki, hikoya janri bu borada o'ziga xosliklarga ega va u roman yoki qissa kabi katta hajmli asarlardan farq qiladi. Hikoya hajman kichik janr bo'lsa-da, unda qahramon taqdirida burilish yasagan eng muhim voqelik qalamga olinadi va ayni shu sabab bu janrda ham ruhiy tasvir imkoniyatlari juda keng. Quyida buni Shuhrat Matkarim hikoyalari misolida ko'ramiz.

Shuhrat Matkarimning muxlislariga yaxshi ma'lumki, yozuvchi, odatda, kichik ammo o'zining katta dunyosiga, keng dunyoqarashiga ega quyma obrazlar yaratadi. Deylik, Maqar, "Yo'riqsiz tushlar" dagi talaba yigit jamiyatda muhim rol o'ynaydigan biror bir lavozim yoki mansab egasi emas, ammo bu obrazlar o'zi haqidagi haqiqatni o'zi mushohada qilib, xulosalay oladigan darajada baland intellektga ega. Bunday obrazlar asar ichida yuragi urib turgan tirik timsollar sifatida o'quvchi xotirasiga muhrlanadi. Professor Bahodir Karim ta'biri bilan aytganda, Shuhrat Matkarim nasrida o'z "odam"i bor yozuvchi, o'z odamini topgan va yarata olgan yozuvchi. "Gapirishga qo'rqadigan odam" hikoyasi bosh qahramoni

Darvesh ham yozuvchining ana shunday obrazlaridan biri. Adib bejizga unga Darvesh deb nom qo'ymagani aniq. Shuhrat Matkarimning aksariyat asarlari kabi bu hikoyada ham muallifning o'zi, olam va odam, ibtido-yu intiho, zamon va zamondoshlar haqidagi qarashlari, xulosalari bosh qahramonga ko'chadi.

Tahlil va natijalar. Adibning “Gapirishga qo'rqadigan odam” hikoyasi qahramoni Darvesh bolaligidan juda kamgap. Kamgap, ammo gapirmay-gapirmay, bir gapirib qo'ysa, albatta, nimadir sodir bo'ladi. Chunki u omiligi, so'z boyligi yetmasligi yoki fikrini o'xshatib ifoda qilolmagani uchun jim turmaydi. Darvesh so'z aytishga shoshilmaydi, ammo o'rni kelganda topib gapiradi, asar qahramoni Boltavoy ota ta'biri bilan aytganda, yotib-yotib, ko'rmiltiqdan bir otadi. Darvesh hamma qatori, ayni paytda hammadan farqli inson. Farqi shundaki, u atrofida gildardan o'zgacharoq fikrlaydi. Olomon esa o'zidan o'zgacharoq fikrlaydigan insonni osonlikcha qabul qila olmaydi. Garchi Xalfa kampir buvisiga “Oqtig'ing men bergan jiydani yemadi, shuning uchun tilsiz qoldi” deb malomat qilsa-da, Darveshning tilsizligi sababi bu emasligi o'quvchiga ayon. Bu haqiqat shu tilsiz obrazning tilidan aytiladi:

Hay, bola, gapla! – Xalfa momo Darveshni yana, lekin bu safar sal astaroq turti. – Tiling tomog'ingga ketganma?

Qo'rqaman [3:8]...

Hayotni chuqur mushohada qiladigan, ilm va go'zallikka qalbi ochiq, uyg'oq yurakli Darvesh nimalardandir qo'rqani (!) uchun jim yuradi. Darvesh - ijtimoiy muhit bilan qalbi orasida uyg'unlik topa olmay, o'z ichiga berkinishga urinayotgan qahramon. Yozuvchi kinoyasiga ko'ra, zamonamizda ijtimoiy munosabatlar shu qadar murakkablashganki, Darveshdek aqlli insonlar do'st-u yorlar davrasida ham uzoq o'ylab gapiradi. Matchon suqilish laqabini olgan Yaxshim kabi o'ysiz, fikrsiz odamlar esa boshqalarning fikrini takrorlab gapiraveradi. Chunonchi, hokimiyat nomini sotib pul ishlayotgan qallobga qarshi gapirgani uchun qahramonimiz baloga yo'liqishiga sal qoladi. Uchastkavoylar uni uyini tekshirishga tushadi, ammo bu tintuvdan natija chiqmaydi. Nihoyat, uning nozik tomonini topishadi: xorijda ishlayotgan o'g'li “anavilarga qo'shilib ketgan”ligini o'ylab topishadi. Darvesh va o'g'lini siyosiy tuzumga qarshilikda ayblab, isbot sifatida uning Navro'z haqidagi qadimiy kitoblardan keltirgan ma'lumotini ro'kach qilishadi. Xalq taqdirida burilish ro'y berayotgan nozik bir pallada, ya'ni davlatimiz ilk mustaqillikka erishgan yillarda tinchligimizga xavf soluvchi turli kuchlar paydo bo'lgani tarixiy haqiqat. Darveshga tahdid qilayotgan personajlar shu vaziyatdan o'z manfaati yo'lida foydalanishga uringan zamondoshlarimizning umumlashma timsolidir. Yozuvchi ularga uzum detali bilan tugal ta'rif beradi:

Bu-uu bizlarning uzumlarni ko'rmadi, - dedi Darvesh xotiniga. – Bular bunday narsani ko'rmaydilar. Asli ularga yaxshi narsaning o'zi kerak emas. Bo'lmasa qara, - uzumzorga ishora qildi u. – Qizaloqning jamalak sochiday etib tarab qo'yibman [3].

Darhaqiqat, ko'nglini g'ubor qoplagan kimsalar go'zallikni payqashmaydi.

Shuhrat Matkarim hikoyalarida ruhiy tasvir mukammalligiga erishish uchun badiiy psixologizmning tush, portret, peyzaj, qahramon nutqi, ichki monolog kabi bir nechta tasviriy vositalaridan unumli foydalanadi. “Gapirishga qo'rqadigan odam” hikoyasida Darvesh obrazi ruhiyati asosan roviy nutqi orqali ochilsa, pul undirish uchun kelgan firibgar yigit xarakteri portret vositasida tasvirlanadi. Yozuvchi bu obraz portretini Darvesh nigohi bilan chizadi. Darvesh uni boshdan oyoq kuzatgach, “nozli yigit” deb nom qo'yadi. “O'tkinchi” hikoyasidagi portret tasviri “Gapirishga qo'rqadigan odam”dagi portretdan biroz farq qiladi. “Gapirishga qo'rqadigan odam” hikoyasida “nozli yigit”

portreti uning ruhiyati va xarakteriga aynan mos keladi. Yigitning “kiyimlari o'ziniki qolib, ukasinikini kiyganday, tor, kichik va kalta”, ustiga ustak, “chalvorining bolog'i to'pig'iga yo tushar yo tushmasdi. Qizlarnikiday kalta, qizil (!) jo'rrobi ko'rinadi”. (jo'rrob- paypoq) “O'tkinchi” da esa notanish odamning ust-boshi abgor, kiyinishi g'alati bo'lsa ham, qomati tik, ya'ni o'ziga ishonchi baland edi. Bu o'rinda portret asar badiiy g'oyasiga muvofiq qahramon ruhiyatiga qarama-qarshi tarzda chiziladi va odamlarning tashqi ko'rinishiga qarab baho berish noto'g'ri degan xulosaning voqelanishiga xizmat qiladi.

“San'at asarlaridan ijtimoiy ma'no izlash adabiyotni jo'nlashtiradi, biroq san'at ijtimoiy ma'nosiz shunchaki bejirm libosga o'xshab qoladi. San'atda ijtimoiy ma'no tirik yurak, og'riyotgan, iztirob chekayotgan yurakning tovushi, urib turishi bilan bog'liq. Agar qalam shu og'riyotgan yurakka botirib yozilmasa, iztirobli qalb sezilmasa, san'atning qudrati ko'rinmaydi.” [4:330] Shuhrat Matkarim hikoyalarida ana shu qudrat go'zal bir badiiy qiyofada bo'y ko'rsatadi. Yozuvchi katta-katta ijtimoiy dardlarni ham quyuq badiiy bo'yoqlarda chizadiki, bu hikoyalar adabiyotning har ikki qirasi – inson his-tuyg'ulari va ijtimoiy muammolarni kuylash jihatidan qiymat kasb etadi. Yozuvchi qay mavzuda qalam tebratmasin, davrning katta-kichik muammolarini ustalik bilan qistirib o'tadi, unga o'z munosabatini bildiradi va bu asar badiyatiga aslo putur yetkazmaydi. Xususan, “nozli yigit”ning yoshlar o'rtasida urf bo'lgan kiyinish uslubini ta'riflay turib, Darvesh tilidan “Masxarabozmi bu?” deyilishida adib munosabati o'z aksini topgan.

Yozuvchining ijodiy o'ziga xosliklaridan biri shuki, u har bir asarida imkon qadar Xorazm madaniyati, tarixi va unutilib borayotgan qadriyatlarini tilga olishga intiladi (“Maqar” dagi Xorazm yo'lbarasi, ko'llar haqidagi fikrlar, “Og'riq” da Chingizxon va Xorazmshoh munosabatlari va h.k). Shuningdek, Xorazm shevasidagi unutilib ketayotgan (aslida ular milliy tilimizning bebaho boyligidir) ko'plab so'zlarni hikoyalarida qo'llaydi, bu bir tomondan, asar o'qishililigi oshirib, tabiiy jozibadorlikni yuzaga keltirsa, ikkinchi tomondan o'g'uz lahjasidagi kamyob til birliklarining badiiy adabiyotimizda yashab qolishini ta'minlaydi. Uslubidagi ayni xususiyat tufayli bugun adabiy jamoatchilik Shuhrat Matkarim asarlari haqida gapirganda, asosan, uning tiliga ko'proq urg'u beradi, e'tirof etadi. To'g'ri, bu asarlar betakror badiiy tilga ega. Dialektizmlardan unumli foydalanish qahramon psixologiyasini muakammal yoritishga va milliy koloritni yanada yorqinroq berishga ko'maklashadi. Ammo, Shuhrat Matkarim sof adabiy tilda ijod qilganida ham hozirgi darajasi va shuhratiga ega yozuvchi bo'lib qolaverardi, bizningcha. Chunki bu asarlar nafaqat badiiy til o'zgachaligi balki poetik fikr yangiligi, ijodkorning original topilmalari, badiiy tasviriy vositalarning ustalik bilan qo'llanilishi jihatidan ham qimmatlidir.

“Oxirgi kun” hikoyasi qahramoni Zappingning o'lim oldi holati, so'zlari qanchalik tabiiy bo'lsa, onaning so'nggi pushaymoni, o'kinch va iztirobi ham shunchalik ishonarli. Vaholanki, o'g'il hayotligida bu ona-bola bir-birini sira tushunolmas, kelisholmasdi. O'lim haq. U dunyo tashvishlari bilan xiralashgan shuurimizni yashin urgandek yoritishga qodir. Onasidan uyiga olib ketishini tilangan Zappingning umid uzishi va bu dunyodan ketishi belgisi bemorning devorga o'girilib olishi bilan aks ettiriladi. “Yuzini devorga burdi” degan bir jumlada bir dunyo o'kinch, armon, iztirob va xulosa mujassam. Devor ramziy ma'noda bemor otlangan oxirat uyining eshigidir. Bemorga endi hech narsaning qizig'i qolmagandi, u bu dunyodan butkul umid uzgandi. “Bolasi ko'pdan kasal edi. Og'ir edi kasali. Bir kunmas bir kun shunday bo'lishini bilar edi. Ammo o'lim hamisha bizga qayerdadir uzoqda, qo'l va ko'z yetmas masofada turganday tuyuladi. Shuning uchun uning paydo bo'lishini qancha kutgan bo'lsak ham u hamisha kutilmaganda kelganday tuyuladi-yu,

kishini dog'da qoldiradi." [3:116] Bu so'zlar Sh. Matkarim nasri falsafasidan bir parcha xolos. Adib asarlarida bunday e'tiborli o'rinlar talaygina.

"Og'riq" hikoyasida muallif o'z qahramonlari dunyosiga teran boqadi, kechinmalarini bir-bir taftish etadi va iztiroblariga malham izlaydi. Hikoya bosh qahramonning jism-u jonidagi mislsiz og'riqdan azoblanishi tasviri bilan boshlanadi. Og'riq qahramon jismini qanday o'z zabtiga olishi shunday mahorat bilan tasvirlanadiki, mutolaa jarayonida bu og'riqlar ruhingizga ko'cha boshlaganday tuyuladi va birdan anglaysiz: bu og'riq tana og'rig'i emas, dil og'rig'i ekan. Darhaqiqat, qahramon bu og'riqni umrida ikki marta his qiladi:

Birinchisi, ilk muhabbati bo'lgan sinfdosh qizning shaxsiy hayotda baxtsiz ekanligini eshitganida (qiz o'tirib qoladi va yoshi o'tib, xotini o'lgan, uch bolali erkakka turmushga chiqadi);

Ikkinchisi, qahramonimiz rahbarining takabburliги va qo'rqoqligi (u juda kursisevar rahbar) tufayli ishidan ayirilganida.

Hikoya "Og'riq" deb nomlansa-da, yakundagi umidbaxsh ruh tufayli o'quvchi mutolaani yana qayta o'qish istagi bilan tugatadi. Asar yakunida qahramon ruhidagi dahshatli og'riqqa malham topiladi. Bu tush va xayol aralash ilk muhabbatning, o'sha sinfdosh qizning qahramon ko'z

oldida gavdalanishi edi. Asar pafosi bu o'rinda she'riy misralar bilan ifodalanadi:

Yomg'ir yog'averar, nasimlar esar,
Ozurda ko'nglimning tinchini buzib.
Yuragim qatiga qatlanaverar
Gulbarglar ajib bir quramish bo'lib.

Muhabbat – har qanday og'ir lahzada ham odamni hayotda ushlab turadigan qudratli kuch. Mehr-u muhabbatga ehtiyoj – inson fitratida azaldan mavjud. Hatto o'tmishda qolgan ilk muhabbat yodi ham qahramonni hayotga qaytara oldi. Shu bois uning yuragi ming quroq, million quroq bo'lsa-da, bir tekisda ura boshladi. Har zarbda yuragining quvvati oshayotganini his qildi. Shuhrat Matkarimning "Maqar" qissasi, "Gulsum" va yana bir nechta hikoyalarida bosh qahramon ruhiyatiga uyg'un she'riy parchalar keltiriladi. Muallif bu misralarni asosan asar oxirida berishni ma'qul ko'radi. Aytish mumkinki, bu asarlarning asosiy g'oyaviy mazmuni va xulosasi ana shu misralarda o'z tasdig'ini topadi. "Maqar" qissasi yakunida O'zbekiston xalq shoiri O. Matjondan misol keltirilgan bo'lsa, "Og'riq", "Gulsum" kabi hikoyalarda muallif o'z qalamiga mansub misralardan foydalanadi. Xulosa shuki, Shuhrat Matkarim hikoyalari ruhiyatning teran manzaralari aks etgan go'zal kartinalar bo'lib, unda hayot mohiyati, inson orzu-umidlari va iztiroblari, muhabbat va sadoqat kabi pokiza hislar quyuq bo'yoqlarda chizilgan.

ADABIYOTLAR

1. Karimov B. Ruhiyat alifbosi. –T.: G'ulom nashriyoti NMIU, 2016. - 364 b.
2. Matkarimov Sh. Kun shunday boshlanadi. T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2017.
3. Matkarimov Sh. Boljon. T.: "Adabiyot", 2024. 352 b.
4. Nazar Eshonqul. Kitob bandasi. T.: "Akademnashr", 2022. 420 b.
5. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. T.: "Navoiy universiteti", 2018. 480 b.